

proizvodno upućuje na otvorenost interdisciplinarnog obzora. Prošavši mnogobrojne i raznovrsne kušnje, esej je konačno priznat kao samostalna i ravnopravna forma ljudskog izražavanja. To nam potvrđuju i eseji o eseju eminentnih mislilaca poput Đerđa Lukača, Teodora V. Adornoa i drugih. Staviše, savremeno iskustvo eseja bez ostatka podrazumeva i stvaralačka iskustva romana, pesme, drame, egzaktnost naučne interpretacije i investiranje autentične sopstvene retorike. Tragalačka otvorenost esejističke svesti zahteva jedan izrazito univerzalni napor ljudskog duha na proizvodnoj praksi pisma i čitanja, intratekstualni napor samoulaganja u igru sveta. Poznavajući Hakslijeve romane i pesme a čitajući njegove eseje, ne možemo da se otmemo utisku da njegova literarna umešnost i intelektualna snaga više odgovaraju esaju i duhovnom opsegu u kojem on počiva, nego bilo kojem drugom književnom žanru. Hakslijeve naglašeno intelektualne osobine onemogućavale su ga da se dosledno i do poslednjeg daha upusti u neku čisto romanesknu ili pesničku pustolovinu, nego su ga neprestano gurale u vrtoglavu slast esejističkog diskurza. U to nas uveravaju niz delova iz njegovih romana, u čemu je možda i jedina njihova draž, koji zasebno čitani predstavljaju autonomne i visokovredne esejističke rezultate. No, izgleda da Haksli nije bio na pravi način svestan tog svog prikrivenog opredeljenja, te tako i nije mogao da isopni sve njegove zalihе i istinski postane »velikim majstorom« eseja i njegove istinske tragalačke otvorenosti. Sličnog je suda i Jovan Hristić kada u kratkom pogovoru knjizi veli: »Izgleda da je esej rod u kome se Haksli najviše osećao kao kod svoje kuće. Bio je — mogao je biti, tačnije rečeno — jedan od velikih esejista našeg vremena, da je više pažnje posvetio pisanju eseja i problemima eseja kao literarnog roda«.

Hakslijev esej je tipičan »engleski« esej. Neposredan, koji ne zaobilazi, najkraćim putem napada na stvar koju tematizuje, gotovo simplifikatorski pragmatičan, ali možda baš zbog toga sugestivan, Ali, i pored svoje strogosti, prepun neočekivanosti. Bogatu tradiciju eseja u Engleskoj (od Bekona preko Makolija do Virđžinije Vull i Tomasa Sternza Eliota) Haksli je umeo da iskoristi na pravi način. Pa ipak, jedini učitelj kojeg je priznavao bio je Montenj. »Kontrapunktno« kombinujući sva tri (po njegovoj sopstvenoj klasifikaciji) esejistička jezika, lični, objektivistički i apstraktni, on je ponekad u pojedinim svojim esejima zaista uspevao da, što se njega samog tiče, »izvuče ono najviše što je mogao iz sve tri sfere esejistike, nastojeći da kaže sve odjednom na način koji najpotpunije omogućuje kontrapunktnu istovremenost u umetnosti pisanja«. To su bili eseji u kojima se Haksli bavio temama iz muzike i slikarstva ili pisao, pak, o krajevima i predelima sveta u kojima je boravio, a manje oni koji su za svoj povod ili predmet imali neko književno pitanje. Ponesen, on se zalagao za ono što je smatrao »velikim i očiglednim istinama« u oblasti ljudskog duha. S druge strane, nije mu nedostajalo i jedno ezoterično osećanje koje je bilo povezano (o, paradoksal!) sa pisanim angažmanom u projektovanju socijalno srećnog i slobodnog ljudskog društva. I možda je baš ono što je najvaljanije kao iskustvo jedne »umetnosti pisanja« smešteno u ovom kolebanju između zanosa i zadržanosti, između jednog meskalinskog (po put crteža Anrija Mišoa) i antimeskalinskog podsticaja.

Konačno, parafrazirajući Hakslijeve reči iz teksta o biljnoj drogi *meskalin*, a što se tiče njegovih eseja, možemo ipak biti zadovoljni i zahvalni zbog doživljaja kroz koji smo minuli listajući ovim esejima i koji nam je jasnije očitovao »pravu prirodnu izazovu i potpuno uzvraćen odgovor« jedne esejističke svesti i esejističke prakse.

Jovica Aćin

ZORŽ PULE: »ČOVEK, VREME, KNJIŽEVNOST«

Nolit, Beograd, 1974.

Najznačajniji zatočnik tzv. ženevskog kritičkog kruga, Zorž Pule (a njemu se danas kao pripadnik iste škole pridružuje i Žan Starobinski čiju, relativno eklektičku no plodotvornu, kritičku koncepciju odlikuju, naravno, drukčiji elementi) zauzima po doslednosti i veličajnosti svoje kritičke avangure posebno mesto u ionako, moramo priznati, tesnom rasponu sazdanom od malog broja savremenih, istinski vrednih kritičkih poduhvata. Sa njegovim delom književna hermeneutika dobija snažan argument koji potvrđuje svakovrsnost njenih mogućnosti i njenu gotovo univerzalnu dalekosežnost koja premašuje granice. Puleova nesebična i iscrpna čitalačka strast kada je reč o delima koja tumači, opredeljuje i njegove sopstvene tekstove u toj meri da i njihovi čitaoci osećaju pravo duhovno zadovoljstvo dok ih čitaju, i nagnuti nad njima osećaju čitalački zanos koji ih prožima. Zorž Pule je od kritičarskog soja koji ume da čita i poštuje delo, ali ume i da piše. I stoga možemo da budemo srećni što se i na srpskohrvatskom pojavila knjiga njegovih probiranih tekstova sa predgovorom Sretena Marića. Utoliko pre, što su izabrane tekstove (iz Puleovih *Etudes sur le temps humain* I, II, III) prevodili naši najiskusniji prevodioci sa francuskog i što su svojoj posao valjano obavili.

Ukratko, ono čemu stremi Puleovo čitanje jeste »koincidencija dve svesti«, stvaralačke i kritičke. No, ni u kojem slučaju nije reč o pukom poistovećivanju, pre je u pitanju potraga za onim stanjem svesti pisca gde je ona još »čista svest« (ili je postala takvom), otvorena svest koja se preobražava u svest o mećemu. Utvrđivši taj trenutak, Pule sada svoju sopstvenu svest upućuje tragovima razvika ove »čiste svesti« onoga koji stvara. Potpuna predanost se okončava u gotovo tačnom podudaranju iskustva stvaralačke i iskustva kritičke svesti. Jedna svest se učitava/upisuje u drugu. Samo utoliko se o Puleovoj kritici svesti može govoriti kao o fenomenološkoj kritici, kritici koja pokušava da raskrije rađanje svesti u delu i da hodi stazama njenoga razvoja. Pule polazi od činjenice da »niko ne može otkriti svet a da istovremeno ne otkrije sebe kako otkriva svet«. I eto zadatka: kako funkcioniše stvaralačka svest od trena kada sebe sagleda u svom radu otkrivanja, opažanja sveta? Delo je otkriva sveta i otkriva jedne samosvesti. Na vaspostavljanju otkriva ove samosvesti stvaralačkog subjekta, ulazući u taj čin vaspostavljanja sebe samog i svoju svest, pregnantno radi Puleov kritički poduhvat. Razumevanje dela koje se postiže takvim postupkom, iako je najdublje-ostaje malog dometa. Staviše, ne odmiče dalje od granica same kritičke svesti. Jedna zagonetka se pretvara u drugu, hermetičke međe jednog jezika se prevode na hermetičke međe drugog. O uspehu tog »prevodenja« govore Puleove reči (iz teksta *Fenomenologija kritičke svesti* koji se, međutim, ne nalazi u izboru): »Delo živi sebe u meni. U izvesnom smislu, u meni ono sebe misli, čak sebe označava«. Logotetska svest pronalazi svoja značenja u hermeneutskoj, u punoj imanenciji se zbiva razgovor pathosa i logosa.

I pored tako neuporedivo visokog zahteva kojeg preda se postavlja Puleova hermeneutička intuicija (čije korene lako otkrivamo u Šlajermaherovim i Diltajevim postavkama), naime razumeti delo postupkom pune identifikacije svesti, ona ne može a da ne upadne u zamku tzv. hermeneutičkog kruga. Pitanje hermeneutičkog kruga kada je reč o Puleovoj kritici (za koju on sam veli da jedina »prava kritika« i jedino moguća) postaje, neosporno, jedno od ključnih pitanja koja određuju unutrašnji udes »koincidencije dve svesti«. Jer, konačno, šta nas uverava da je »koinciden-

INDEKS KNJIGA

Oldos Haksli: »ESEJI«

Nolit, Beograd, 1974.

Posle niza prevoda gotovo svih značajnijih Hakslijevih romana na srpskohrvatski, dobili smo u Nolitovoj biblioteci »Mala knjiga« i izbor (Jovan Hristić) njegovih eseja u korektnom prevodu Gordane Mitrićević-Omčikus. Oldos Haksli (*Aldous Huxley*, rođen u Engleskoj 1894. a preminuo u Kaliforniji 1963. godine), kosmopolita i poznavalac mnogih kultura, ogledao se, pored romana i pripovedaka, uspešno i u drugim književnim žanrovima. Poezija, eseji, putopisi, biografije. Sve u svemu, za života je objavio preko četrdeset različitih naslova.

Ukoliko dozvolimo da se esej kao literarni rod malo menjao po svojoj suštini i formi, počev još od Montenjjevog klasičnog ali, čini se, zasada nenadmašenog poduhvata (pa i dalje, setivši se Platonovih *Dijaloga* kao prvih korena), neosporno je da je rasla i razvijala se svest o njemu kao mogućnosti spisateljske i mislilačke prakse čiji su potencijali u neprekidnoj ekspanziji. U početku diferencirajuća a zatim integrirajuća, ova esejistička svest postala je danas, možda, jedinom svešču koja

cija» postignuta? U toj »koincidenciji« ezoteričnost je u punoj snazi. Obzirom na to može se reći da je Puleovo »Čitanje« u biti uništavalačko po samo umetničko delo. I sam Sreten Marić u predgovoru *Protejska svest kritike*, inače sročan sa ukusom poznavaoa dovoljno odvažnog da poštuje kako strast tako i odstojanje, veli: »Krug je savršen, idealan oblik, uvek isti ma koliko se opseg širio ili sužavao, uvek isti nepomičan centar, apstraktan oblik koji se ne menja, najspiritualniji od svih oblika, jer je kao oblik sasvim neutralan; on je simbol Puleove kritike koja teži centru, *Cogitu* iz koga polaze i u kome se gube svi prečni- ci kruga jedne misaonosti«. Pule možda zaista otkriva pojedinačne varijacije *cogita* (toga središta svake filozofije svesti kojoj, hteo ili ne, teži Pule sa svojim kartezijanskim ishodištem) kod različitih autora, ali ostaje zatvoren u krugu samoodražavanja. Marić primećuje da u *neodređenoj prozirnosti predmeta biće koje se u njemu ogleda jasno vidi samo svoju sliku*. Koliko ovo važi za bilo kojeg istinskog stvaraoca toliko važi i za Pulea koji u delu polazi od ovog čina ogledanja.

Premda se Puleova kritika često nalazi pred pitanjima na koja nije kadra da odgovori, ona je ipak (za mene koji je volim, i ne samo za mene) sjajan autentičan podsticaj i ubedljiva potvrda da se o nekom delu može govoriti na način koji ga je dostojan, i stoga poduhvat koji u piramidi savremenog iskustva kritičkog jezika i mišljenja ne sme i ne može da bude zanemaren.

Jovica Aćin

IZET SARAJLIĆ: »PISMA«

»Svjetlost«, Sarajevo, 1974.

Nikada poezija Zeta Sarajlića nije ni opevala neki dosegnuti mir, neku dosadnu slobodu. Već više od dve decenije ovaj pesnik vodi jednu unutrašnju bitku, bitku u svojoj duši, u sebi, u svom svetu. Pre svega to je bitka za život, ljudski, stvarni, za lepotu ljudskog života, bitka za poeziju, za lepotu poezije i umetnosti bez kojih život nema vrednosti, bez kojih je lišen najuniverzalnijeg smisla i najboljih plodova.

Život i poezija su ključne reči u ovoj Sarajlićevoj knjizi koju sačinjava tridesetak pesama naslovljenih uglavnom pesnicima, dvostrofičnih, u katrenima.

Sarajlić piše pisma-pesme Eduardasu Mežlajtisu, narodnom pesniku Litvanije, Stevanu Raičkoviću iz Beograda, Aleksandru Puškinu u Moskvu naše savremenosti, Kajetinu Koviću u Sloveniji, Gustavu Krklecu iz Zagreba, Stjepanu Šćepačovu, Lojzeu Krakaru, Evi Stritmatter, Hamzi Humi na Balinkovcu, Margariti Aliger, Hansu Magnusu Encensbergeru, Abdelu Bajatiju el Vehabu, Blezu Sandraru, u mnoge zemlje i gradove, na gotovo sve kontinente, a u suštini sve su to pisma sebi samom, sve su to glasni odjeci te unutrašnje borbe pesnikove za život, za smisao života, za poeziju, za pobedu poezije, za pobedu lepote na zemlji, u stvarnosti, dobrote i ljubavi među narodima, ljudima, kontinentima.

Sarajliću je odavno znano da je poedinac nemoćan da se odupre mnogobrojnim nastranostima i nedovoljnostima savremenosti i života, njihovim udesnim zakonitostima, da je borba za život i umetnost ponajpre borba za čovečnost i čoveštvo. Otuda to obraćanje pesnicima na raznim stranama, u raznim i različitim društvenim sredinama i epohama, otuda to obraćanje upravo onima koji su sve učinili, i neprestano čine, da život postane lepota stvaralaštva, da poezija postane mera života, da se među ljudima ne ikote prazne praznine, promašene ljudskosti i mesnosne, divlje mržnje.

Sarajliću je takođe odavno znano da je svaki pojedinačni život smrtni i da je svaka istinska poezija neumišljena i trajna, otuda u ovoj poeziji na najvećim vrhuncima vredine i čistote duboki ponori tuge, otuda i ovde, kao i u ranijim Sarajlićevim pesmama, dva nemira, dve uznemirenosti: nemir koji se rađa iz vizije vlastite udesnosti i nemir koji oslobađa, vizija sveta u celini.

Sarajlić bi hteo da se otme toj viziji vlastite udesnosti, da jednom zauvek otputuje iz svog prizemlja, iz svog malog ljudskog legla koje postaje sve tešnje i izvesnije, kao sudbina, završetak. Tako su ove pesme i izraz pesnikovih otimanja iz šapa dosledne realnosti u kojoj nema priželjkivanog smisla i lepote.

Nijedan, međutim, pesnik još nije uspeo da u stvarnosti kojoj pripada otkrije one lepote za koje se zalaže, bori. Ni Sarajlić u svojoj egzistentnoj stvarnosti i nje- noj okolini ne otkriva jedan univerzalniji smisao sebe kao čovjeka, već samo teskobu i navale kojima je cilj ugušiti onu lepotu koju pesnici izmamljuju, te visine na koje nastoje izvesti život i čoveštvo. Sarajlićeva poezija nije zbog toga anemičnija, već joj upravo to osećanje stvarnosti pomaže da prevaziđe samu stvarnost, da se još većom energijom ustremi daljinama koje plove, ljudski, u svetlosti svoje prozračnosti.

Reklo bi se, u trenutku, premda ova knjiga nije i bez niti narcisoidnosti, samohvale, da je Sarajliću dominantan cilj podsetiti na svoja mnoga putovanja, na činjenicu da se video svet, stekla značajna prijateljstva, prijateljstva s poznatim svetskim pesnicima, ali je ipak presudnije za ovu knjigu drugo čitalačko osećanje koje uverava da pesnik pre svega na ovaj način olakšava nagonillani trenutak sebe, stvarnosti, povlači, ga do treperenja, zateže do jasnog zvuka žicu protivurečnosti koje rađaju borbu za ljudskiji život, poeziju, nadu. Nekada je Sarajlićeva pesma odista samo izvesno podsećanje, miz biografskih i bibliografskih činjenica, gola komunikacija koja jednosmerno teče, opis stanja, svedočenje poznatog i banalnog, obraćanje lično i bez značaja za druge, patetično, uz nepotrebna imenovanja i detalje, ali je tako često Sarajlićev stih i udarac po licu stvarnosti, ove nam svetski zajedničke, udarac kao odbrana od neminovnosti svakidašnjice, od navale stihije komedijanstva i površnosti.

Dragoljub Jeknić

GORAN BABIĆ: »VJETRENJACE TRULO SRCE«

»Obod«, Cetinje, 1974.

Četvrta zbirka pesama Gorana Babića, *Vjetrenjace trulo srce*, potvrda je ne samo ispravnosti puta njegovog pevanja, već i dokaz više da je u ovom pesniku naša poezija dobila darovitog pesnika osobenog opredeljenja od koga se mogu očekivati još bolji rezultati.

U izrazu, elementarnoj najavi, pa i ključnom iskazu pesme Babić ostvaruje izuzetnu komunikativnost.

Zbirka *Vjetrenjace trulo srce* sastavljena je od šest većih celina. To nisu uvek ciklusi, u užem smislu te reči; pre bi se reklo da su to odeljci, produžene pesme, odnosno pesme koje su neočekivano dobiele i dopune, pa su zato i proširile svoja značenja i obime. O ciklusima, pak, ukoliko i može biti reči, oni su kod ovog pesnika razbijeni, kao, uostalom, i forma i funkcije ove poezije.

Kad Babić, negde na početku zbirke, u istoimenoj pesmi *Vjetrenjace trulo srce* kaže *doba tjeskobe, sati nespokojni...* — uverenje da ovi stihovi postaju skriveni moto zbirke potvrđuje se nekoliko puta ka-

snije, istina u drugom obliku, ali još čvršće kao njegov karakteristični odnos prema svetu i vremenu. To je njegova ne samo aktivna i otvorena reakcija na mnoge situacije i prilike iz savremenog sveta, već i viđenije, koncept, ali i posledica, koja rezultira iz sudara njegove bogate mašte sa ustrojem savremenog sveta i njegovim tekovinama.

Goran Babić odista otvoreno, licem u lice, diskutuje, polemise, vodi dijalog sa »protivurečijima modernog sveta«. To nije načelan, programiran stav koji bi ovaj pesnik potkrepljivao ili se hranio poznatim poetikama; njegov stav čak nije ni izgrađen, već deluje svakim stihom, gradeći se i raspršujući istovremeno, sve dok se ne pretvori u aktivnu žaoku koja je i osetljiva i ironična.

Ova zbirka pesama, dalje, ne počiva na nekom stvaralačkom postupku, za nju se ne može reći da je sazdana od nečega; o njenih više planova, naprotiv, može se govoriti da su nastajali usput, od stiha do stiha i od pesme do pesme, i da u njima otuda i nema pravolinijskog kretanja, već njegovo »slikanje« unutrašnjeg i spoljašnjeg sveta nastaje u suprotstavljanju polova, u prelamanju raznorodnih situacija u nove, proosećane, kompleksne lirske celine. I ukoliko se i pomoli koji stih da izrazi nešto sabirno, obično je to utisak koji iz buntovnog stanja svesti dobije humornu, veselu notu. Međutim, ti neobavezni, spontani stihovi, valja reći, nastaju iz krajnje proživljenih i delikatno uhvaćenih sfera unutrašnjim vibracijama čula i razuma. Oni, kao po pravilu, daju i pečat celoj pesmi, pogotovo kad su obogaćeni lingvističkom dogradnjom (što je naročito evidentno u prvom delu knjige).

Svoja uverenja o protivurečijima urbanog sveta Babić obično nalazi u naslagama koje su vekovima stvarane. Otuda su i teme njegovih pesama okrenute prema njima. Mnoge su s fabulom, pričom u osnovi. No, Babić ni tu ne podleže klasičnom poetskom postupku: ne opeva događaj, već priču stvara inicijalima i nagoveštajima ironičnih situacija, kao u pesmi *Izgnanstvo Freda Halopeka*. Ponekad je njegova pesma naznaka nekog poznatog odlomka iz literature, pokušaj da se dokuči odgovor na neka pitanja ili pak lirska polemika s njim (pesma *Ubojstvo u našem kazalištu*), a ponekad istorijska činjenica iz koje Babić kao iz kalkvog rezervoara crpe svoju filozofsku orijentaciju ili samo dosetku (*Pjesan što je donese djed...*) i tu, u kontaktu s urbanim ostvaruje vlastitu individualnost.

Ima, najzad, u ovoj zbirci jezičkih inovacija koje se ostvaruju na više planova: socijalnom i buntovnom, koji je po običaju polemisan, kao u pesmi *Oh, Kitajci*, gde polemise sa reističkim tendencijama mlađih slovenačkih pesnika (T. Salamunom napr.), zatim kao igra koja je katkad na granici da iskoči iz domena poezije i, konačno, kao stih — kliše, gde su stihovi čitave rečenice izvoglevane negde na ulici, stanu ili metrou (kao u pesmi *U 1,30 jednoga jutra...*)

Vredi, takođe, pomenuti još jednu značajku ove poezije. Ona se nalazi u jednoj vrsti moderne ballade, kada Babić peva o putovanjima i pustolovinama. Taj baladični ton je pun humornih i grotesknih situacija koje baladu spasavaju od monotone.

Inače, treba reći da je prva polovina zbirke (odeljci *Nježna koža*, *Lucija nad močvarom*, i *Čovek od Liberna*) bolja od druge, u kojoj česti odgovori na neke pojave ili igre prete da postanu ili verbalne lirske situacije ili privatni polemikaški lirska obračuna.

Što se, međutim, tiče ukupnog utiska o zbirci, on je veoma povoljan, pa verujemo da će *Vjetrenjace trulo srce*, naći i put do poeziji privrženog čitaoca.

Petar Cvetković